

Zambakta Bilgi & Lalede Hikmet

“Hikmet esas olandır. Hikmeti elde et.”

*Novum Testamentum,
Süleyman'ın Özdeyişleri IV.*

“İlim talep etmek farzdır.”

*Hadis-i şerif,
İbn-i Mâce, Mukaddime XVII.*

Mehmet Ali Kılıçbay, ünlü Fransız Orta Çağ tarihçisi Jacques Le Goff'un meşhur “*Les Intellectuels au Moyen Age/ Intellectuals in the Middle Ages*” kitabının Türkçe çevirisini yapmış ve kitabın önsözünde şöyle bir yorumda bulunmuştur:

“Orta Çağ, pek çok insana göre geriliğin, karanlığın, cehaletin, gaddarlığın ve bağınazlığın egemen olduğu bir dönemdir. Bu algı maalesef ciddi bir tarihsel yanılıdır. Modern insanların büyük bir çoğunluğu, Orta Çağ'a hiç de hakketmediği bu yargılarda bulunurken adeta mistik ve dinsel bir arınma ayininden geçmiş gibi olur. Halbuki bu algı medeniyet tarihindeki en meşhur haksızlıklardan birisini ifade etmektedir.”

Kılıçbay doğru söylüyor. Orta Çağ'a ilişkin oluşturulan bu basmakalıp ve klişeleşmiş yargılar, o dönemde yaşamış insanların, entelektüellerin, sanatçıların kendileri ve içinde oldukları dünyaya dair yargıları ile asla örtüşmemektedir. Zira bu algı on dokuzuncu yüzyılın seküler, pozitivist ve materyalist bir tavrıdır. Tarihsel bir dönem ile ilgili olarak insanları, yaşamadıkları bir çağın değer yargıları ile mahkûm etmenin tutarsızlığı, on dokuzuncu yüzyılda başlayan ve yirminci yüzyılın ilk yarısında devam eden tarihyazımında gördüğümüz tutarsızlığın temelini oluşturur.

Zira en başta belirtmek gerekir ki Orta Çağ, iki büyük inanç sistemi olan Hristiyanlık ve İslamiyet'i epistemik, ontolojik ve aksiyolojik bağlamda işlemiş ve bu iki inanç sistemini iki büyük medeniyet haline getirmiştir. Hristiyan ve İslam medeniyetlerinin entelektüelite tarafını temsil eden ve dünya düşünce tarihine hayati katkılar sağlamış iki eğitim kurumundan bahsedeceğim: Schola Palatina ve Beytü'l Hikme...

Zira bu iki eğitim kurumu farklı iki inanç sisteminde, farklı iki imparator tarafından, farklı coğrafyada ve farklı imparatorluklar bünyesinde kurulmuş olsa da birbirlerini tamamlayan iki kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tıpkı, birbirlerine muhalif olarak sistematize olmuş gibi görünse de süreç içinde birbirini özellikle estetik, etik, bilimsel ve felsefi bağlamda tamamlayan Hristiyanlık ve İslamiyet gibi...

Peki, bu iki eğitim kurumunun karşılaştırılması neden önemli?

Bu iki kurumun en önemli özelliği kendi coğrafyaları ve kendi medeniyet dairelerinde kendilerinden sonra bilimsel çalışmalara, eğitim süreçlerine ve eğitim müfredatlarına yön vermiş olmalarıdır. Ayrıca beşerî bilimler (studia humanitatis), pek çok farklı entelektüel ve bilim insanı tarafından sınıflandırıldıktan, tasnif edildikten, alt başlıklarının oluşturulmasından ve böylece sistemleştirildikten sonra en olgun halleri ile bu iki kurumda işlenmiş, çalışılmış ve öğretilmiştir. Bu iki önemli özelliği ile hem Schola Palatina hem de Beytü'l Hikme kendi coğrafyaları ve medeniyet dairelerinde kendilerinden sonra kurulan eğitim kurumlarına ve okullara modellik etmekle beraber dünya bilim tarihine çok önemli katkı sağlayacak pek çok isim yetiştirmiştir.

İki Kurumun Eğitim ve Araştırma Faaliyetleri Açısından Karşılaştırılması

Schola Palatina ve Artes Liberales

Roma İmparatorluğu'nun son devrelerinden geç dönem Orta Çağ evresine ve nispeten yeniden doğuşun vuku bulduğu on altıncı ve on yedinci yüzyıllara kadar etkisini sürdürmüş olan Artes Liberales, içeriklerine göre iki gruba ayrılmış ve her birinin bağımsız birer sanat olarak tabir edildiği yedi disiplinden oluşmaktadır. Orta Çağ skolastiğinde, tanrıbilim odağında sistematize edilmiş bir eğitim programı olan Artes Liberales, her ne kadar trivium ve quadrivium şeklinde ele alınsa da bu eğitim programı tek kişi tarafından ve tek seferde kurulmamış, aşama aşama geliştirilmiştir. Bu noktada özellikle devrin kilise merkezli düşünce yapısına yaslanan eğitim anlayışının hem mikro hem de makro düzeyde toplumun ihtiyaçlarını karşılama düzeyi, eğitimdeki bakış açılarındaki kısmi değişiklikleri zorunlu kılmış ve bu zorunluluk Artes Liberales'in bir eğitim programı olarak sistemleşmesinde temel etken olmuştur. Zira geç antik dönemin ilk evresinden itibaren eğitim sistemini devletin elinden alıp kendi nüfuzuna dahil etmeye başlayan Hristiyan Kilisesi, aile âdetlerinden din eğitimine kadar birçok alanda otoritesini kurmuştur.

Bu durum, devrin en önemli otoritesi olarak sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Avrupa'ya adeta erken bir Rönesans devri yaşatan Karolenj İmparatorluğu'nun emirnamelerinde ve raporlarında açık bir şekilde görülmektedir. Anna Benvenuti, Umberto Eco'nun editörlüğünü yaptığı "*History of European civilization: Middle Ages. Barbarians, Christians, Muslims*" adlı eserin "*Educational and cultural centers*" başlıklı makalesinde, kayıt altına alınan bu raporları incelemiş ve raporlarda eğitim sistemi içerisinde temel bilgilerin çöküş tehlikesi ile karşı karşıya kaldığına dair endişeler içeren yorumlar tespit etmiştir. Mevcut eğitim sistemindeki bu manzara Charlemagne'nin uygulayacağı eğitim reformunun da önemli gerekçesini oluşturmaktadır. Charlemagne'nin başlattığı reform hareketiyle Alcuinus ve Paulus Diaconus gibi pek çok monastik isimden de faydalanarak eğitimde normatif kural sisteminin rasyonelleşmesine büyük katkı sağlamış, bu durum erken Orta Çağ devrinin eğitim politikalarında kısmi sekülerleşmenin de önünü açmıştır. Böylece Artes Liberales ilk olarak Aquisgrana'da, Aachen'da Karolenj hâkimiyeti altında kurulan Schola Palatina'da (Saray Okulu) eğitim programına dahil edilmiştir.

Eğitimdeki kısmi sekülerleşmenin en önemli göstergesi olan Septem Artes Liberales, Schola Palatina'da studia humanitatis yani beşerî bilimler olarak eğitim programına dahil edilinceye kadar Cossiodorus, Martianus Capella ve Boethius tarafından aşama aşama sistematize edilmiştir. Bu üç isim Orta Çağ eğitim sisteminin dünyevileşmesinde büyük rol üstlenmiştir. Romalı bir asilzade olan Cossiodorus beşerî bir eğitim sisteminde gerekli olacak tüm bilgileri *Institutiones* (Kurumlar) adlı eserinde sentezleyerek sunmuş ve yapının ikinci kitabında beşerî bilimlerin sayısını gramer, retorik, diyalektik, aritmetik, müzik, geometri ve astronomiden oluşan yedi başlıkta toplayıp hepsini Hristiyanların eğitimine fayda sağlayan birer beceri olarak ayrı ayrı tanıtmıştır. Martianus Capella, *De nuptiis philologiae et mercurii* (*Filoloji ile Merkür'ün Evliliği Üzerine*) adlı metaforik eserinde beşerî bilimlerin yedi sanatını sadece tanımlamakla kalmayıp onun nasıl ortaya çıktığını edebî ve din dışı bir anlatımla dile getirmiştir.

Artes Liberales'e son şeklini ve en olgun halini kazandıran kişi ise Romalı filozof Severinus Boethius'tur. Boethius, Artes Liberales'in yapısal bağlamda son şeklini almasında da büyük rol oynamıştır. En önemli katkısı ise beşerî bilimlerin bu yedi sanatını, hepimizin bildiği şekliyle *trivium* ve *quadrivium* olarak gruplandırmış olmasıdır. *Quadrivium*, Boethius'un ifadesi ile eğitim programı içerisinde fizik bilimlerinin konusu olan doğal cisimleri ele alan gruptur ve "hikmete giden dört yol" manasıyla anlam kazanmıştır. *Aritmetik*, *astronomi*, *geometri* ve *müzik* şeklinde oluşturulan bu dörtlü grup doğanın incelenmesini kapsayan disiplinleri ihtiva ettiği için Artes Liberales'in omurgasını oluşturmaktadır. Boethius'a göre *gramer*, *retorik* ve *mantık* dallarından oluşan *trivium* ise bilginin elde edilmesinden ziyade ifade biçimini incelediği için *quadrivium*un alt sınıfında değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Boethius'un beşerî bilimler odağında sistematize ettiği eğitim programında *quadrivium*, bilimsel bilgiye ulaşma amacına dayalı olarak *trivium*a göre bir üst basamakta değerlendirilmiştir. Teorideki bu kategorizasyonun eğitim kurumlarındaki pratiği ise Boethius'tan yaklaşık dört yüz yıl

sonra, eğitimde beşerleşmeyi ve kısmi sekülerleşmeyi amaçlayan Karolenj reformunda Schola Platina bünyesinde resmî eğitim programı olarak uygulanmıştır.

Beytü'l- Hikme ve Ulûmü'l- Meşhûr (*Meşhur Bilimler*)

Öncelikle şunu söylemeliyim: Schola Palatina, müstakil binası, yönetici ve idare kadrosu, bünyesindeki öğrenci kadrosu ve kayıtlı eğitim programı ile tam anlamıyla bir okul özelliği taşımaktadır. Buna karşılık Beytü'l- Hikme ise bir okul olmaktan çok, esasen bir çeviri ve araştırma merkezidir. Frederick Starr, “*Lost Enlightenment*” adlı eserinde Beytü'l Hikme'ye ait tarihî belgelerde yönetici kadrosu, binası, öğrenci listesine dair herhangi bir kaydın olmadığını ifade etmektedir. Var olan belgelerden anlaşılan, Beytü'l- Hikme'nin, bizzat halife ya da vezirler tarafından desteklenen, devamlı olarak değişen, Abbasi sarayının müstemilatı içerisinde kurulmuş büyük kütüphanelerde toplanan âlim, filozof ve entelektüel zümresidir.

Farklı dinî inançlardan ve farklı milletlerden bilim ve kültür insanlarını bir arada toplayan Beytü'l- Hikme, her ne kadar resmî bir eğitim programına sahip olmasa da bilim insanlarının kendi eksenlerinde oluşturduğu özel muhitler, oturumlar ve bilimsel sohbetler dahilinde tıpkı Schola Palatina'da gördüğümüz Artes Liberales'in tüm alanlarını, adeta resmî olmayan bir eğitim müfredatı mahiyetinde kendi programında işlemiştir. Bu bilim alanlarının genel ismi ise *ulûmü'l- meşhur* (famous sciences) olarak anılmıştır. Beytü'l Hikme'de üzerinde çalışılan, derslerde işlenen ve çeviri faaliyetlerinde öncelik verilen temel alanlar felsefe, aritmetik, geometri, dil, gramer, müzik, tıp, astronomi, belagat/retorik ve müziktir. Yani Schola Palatina'nın eğitim programı olan Artes Liberales'i oluşturan bilim dallarının hemen hemen aynısı. Zira bu bilgileri Beytü'l Hikme ile ilgili yazılmış İbnü'n- Nedim'in el-Fihrist'i, Yakubî'nin Tarihü'l- Ya'kûb'u, İbn Sina'nın Kitâbü'ş- Şifa'sı, Farabî'nin -İhsâ el-Ulûm'u, Taberî'nin Tarih er-Rusûl ve'l Mülûk'u gibi birincil kaynaklarda görebiliyoruz. Meselenin ilginç olan tarafı ise bu iki kurumun birbirlerinden habersiz olmalarıdır. Eski kaynaklara bakıldığında bu iki kurumun arasında herhangi bir iletişim ve irtibat bulunmamaktadır.

Sonuç

Her iki kurumun da kuruluşunda dinî faktörler belirleyici rol oynamıştır. Schola Palatina'nın kurulmasındaki temel dinî motivasyon Hristiyanlığı itikadi ve felsefî yönden güçlendirmektir. Beytü'l Hikme'nin kurulmasındaki temel dinî motivasyon da tıpkı Schola Palatina'da olduğu gibi İslam dinini itikadi ve felsefî açıdan kuvvetlendirmektir. Bugünün dünyasında din, elbette bilim için bir motivasyonel güç olmaktan çıkmıştır. Din ile bilim birbirinden ayrı kuralları olan disiplinlerdir. Fakat Orta Çağ insanı için durum böyle değildi. Orta Çağ'ın dünya algısında ve doğayı anlamlandırma tarzında din hem Hristiyan camia hem de Müslüman camia için temel belirleyici faktör olarak çıkıyor karşımıza. Dolayısıyla söz konusu bu bütünlük düşünce tarzında seküler boyuttaki beşerî bilimler dahi dinî motivasyon içerisinde değerlendirilmiştir. Zaten Hristiyanlığı da İslam'ı da iki büyük medeniyet haline getiren entelektüel birikim bu şekilde oluşmuştur.

Her iki kurumun da uyguladığı eğitim programına ve araştırma repertuarlarına bakıldığında hem Schola Palatina hem de Beytü'l Hikme doğrudan klasik dünyanın bilimsel, felsefî ve kültürel birikimini kullanmıştır. Her ikisi de kendi varoluşsal iddialarını Yunanlıların, Romalıların, Hintlilerin ve Perslerin entelektüel birikimi üzerine inşa etmiştir.

Schola Palatina ve Beytül Hikme, Orta Çağ'da iki farklı medeniyette entelektüel gelişimi teşvik eden önemli eğitim merkezleri olmuştur. Her iki kurum da kendi toplumlarının ihtiyaçlarına göre şekillenmiş eğitim programları sunarak bilginin yayılması ve korunmasında kritik roller üstlenmiştir. Schola Palatina, Avrupa'da klasik eğitimin yeniden canlanmasına ve Hristiyan teolojisinin yayılmasına katkıda bulunurken Beytül Hikme, antik dünyanın bilgi birikimini İslam dünyasına kazandırarak bilimsel ve felsefî düşüncenin gelişimine öncülük etmiştir.

Bilimlerin sınıflandırılması açısından, Artes Liberales, Schola Palatina'nın kurulmasından önce sistemleşmiş yani bilimler daha önce tasnif edilmiştir. Ulûmü'l-Meşhûr ise İslam dünyasında Beytü'l-Hikme'de yapılan çalışmalardan sonra sınıflandırılmıştır. Zira İbn Sina'nın, Farabi'nin, İbn Haldun'un ve İhvân'ı Safa'nın (*Brethren of Purity*) çalışmalarından bu tarihsel süreci takip edebiliyoruz.

Tüm bu özellikleri ile hem Schola Palatina hem de Beytü'l Hikme kendi coğrafyaları ve medeniyet dairelerinde kendilerinden sonra kurulan eğitim kurumlarına ve okullara modellik etmekle beraber dünya bilim tarihine çok önemli katkı sağlayacak pek çok isim yetiştirmiştir.

İlteriş H. Kutlu, "Zambakta Bilgi & Lalede Hikmet" <https://www.fikirtepedi.com/tarih/zambakta-bilgi-lalede-hikmet/> (Yayın Tarihi: 14 Eylül 2024).